

ΠΕΤΡΑΓΜΕΝΑ
Ι' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
(ΧΑΝΙΑ, 1-8 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2006)

ΤΟΜΟΣ Γ4

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

(ΚΡΗΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ - ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ
- ΛΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΚΑΙ
ΞΕΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ)

—ΑΝΑΤΥΠΟ—

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ «Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ»

ΧΑΝΙΑ 2011

Επιμέλεια τόμου : Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος
Ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
(ekapsome@yahoo.gr)

Διορθώσεις, σελιδοποίηση και τυπογραφική φροντίδα :
Κωστής Ψυχογιός (pezanos@otenet.gr)

Εκτύπωση & βιβλιοδεσία : «Τυποκρέτα» – Γ. Καζανάκης Δ/χοι Α.Β.Ε.
Βι.Πε. Ηρακλείου Κρήτης (info@kazanakis.gr)

Η έκδοση πραγματοποιείται με την υποστήριξη
του Δήμου Χανίων (www.chania.gr/)

Την ευθύνη της έκδοσης έχει το Δ.Σ. του «Χρυσοστόμου»:
Αντώνης Πετρουλάκης (πρόεδρος), Κώστας Μαυρακάκης (αντιπρόεδρος),
Βαγγέλης Μπούρμπος (γραμματέας), Χαράλαμπος Σκριβλιωτάκης (ταμίας),
Γιάννης Κουκλάκης, Αικατερίνη Μανιά, Κωνσταντίνος Κ. Πρώιμος (μέλη).

ISBN (vol.) : 978-960-86480-9-8

ISBN (set) : 978-960-86480-2-9

© 2011 ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ «Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ»

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1899

Χάληδων 83, 731 31 Χανιά Κρήτης. Τηλ. & fax : 28210-53879
www.chrysostomos-chania.gr/ E-mail: chrysostomos@otenet.gr

Κρήτη και Κύπρος : μία διαλεκτομετρική προσέγγιση

1. Διάλεκτος – Ιδίωμα – Ταυτότητα

Θα αρχίσω με την Εκπαίδευση και θα τελειώσω με τον ίδιο τρόπο. Τα παιδιά της Α΄ Λυκείου διδάσκονται, από ένα απόσπασμα της νεοελληνικής γραμματικής του Μ. Τριανταφυλλίδη, ότι «*Ιδίωμα και διάλεκτο ονομάζουμε συνήθως το ίδιο πράγμα, υποδιαιρέσεις της γλώσσας. Συχνά ονομάζουν διάλεκτο ένα ιδίωμα με μεγάλη έκταση ή που διαφέρει σημαντικά από την κοινή γλώσσα. Κάποτε πάλι ονομάζουν μειωτικά το ιδίωμα που έμεινε λογοτεχνικά ακαλλιέργητο*» (Εκφραση – Έκθεση). Η συνήθης ερώτηση των μαθητών είναι «τι σημαίνει το που διαφέρει σημαντικά από την κοινή γλώσσα;».

Έχοντας κατά νουν ότι μία απάντηση που να ανταποκρίνεται στα πράγματα καθορίζει ενδεχομένως και τη δύναμη της ταυτότητας των διαλεκτόφωνων, θεωρώ την ερώτηση καίριας σημασίας. Ήταν, άλλωστε, η αιτία για ό,τι θα ειπωθεί πιο κάτω. Θα προσπαθήσω να διαγράψω μερικές πλευρές των δύο γλωσσικών ποικιλιών (κρητικής και κυπριακής) που περιχαρακώνουν αυτή τη διαφορετική (γλωσσική) ταυτότητα. Ομολογώ ότι θα θέσω πολύ περισσότερα ερωτήματα από αυτά που θα προσπαθήσω να απαντήσω.

---

* Δρ Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Μ.Α. Πανεπιστημίου Κολωνίας.
Πειραματικό Ενιαίο Λύκειο Ηρακλείου Κρήτης. Ισότητας 19, 713 06 Ηράκλειο.
E-mail: kkekostas@gmail.com

2. Μηχανιστικά μοντέλα σύγκρισης

Με δεδομένη τη δυναμική κάθε συστήματος για συνεχή αλλαγή και την, εξ όσων γνωρίζω μέχρι σήμερα, ατελή κωδικοποίηση της νόρμας της ΚΝΕ, μοιάζει να είναι μονόδρομος ο εντοπισμός μερικών στοιχείων, εξ ορισμού υψηλής δομικής σημασίας αλλά και στατιστικά υψηλής συχνότητας, τα οποία θα αποτελέσουν τη βάση της σύγκρισης. Σημαντικός επίσης περιορισμός είναι τα φαινόμενα να έχουν λίγο ή πολύ υπερτοπική παρουσία, τουλάχιστο σε μία από τις δύο γλωσσικές ποικιλίες. Γι' αυτό θα προσπαθήσω να μεταβώ από την παραδοσιακή σύγκριση της διαλεκτικής τυπολογίας σε μια πιο δυναμική διαδικασία.

Μηχανιστικά μοντέλα σύγκρισης λειτουργούν καλά σε λεξιλογικό επίπεδο και σε «κατά μέτωπον» αντιπαραθέσεις. Σε γενικές γραμμές η λεγόμενη απόσταση Levenshtein (το σχετικά παλαιό αλλά όμως σημείο αναφοράς στη διαλεκτομετρία) είναι ένας υπολογισμός της ομοιότητας μεταξύ δύο σειρών (strings), από τις οποίες η μία είναι η πηγή και η άλλη ο στόχος (για μια απλή και χρηστική παρουσίαση δεξ Gilleland).

Η απόσταση αυτή είναι ο αριθμός των διαγραφών, εισαγωγών ή αντικαταστάσεων που απαιτούνται για να μετατραπεί η σειρά-πηγή στη σειρά-στόχο. Η τελική τιμή μπορεί να είναι το άθροισμα αυτών των διεργασιών, οι οποίες μπορούν να ζυγίζονται εξίσου, ή ανισομερώς, ανάλογα με το μοντέλο/εφαρμογή. Έτσι, για παράδειγμα (ΠΙΝΑΚΑΣ 1) με πηγή τη σειρά «μάτια» της νόρμας και σειρά στόχο το «μάθια» της Κρητικής (ΚρΔ) η απόσταση είναι 1, αφού απαιτείται μία αντικατάσταση του /t/ από το /θ/. Αντίθετα, η απόσταση για το «αμμάθκια» της Κυπριακής (ΚΔ) είναι 4, επειδή απαιτείται μία εισαγωγή του /a/, μία αντικατάσταση του απλού /m/ από διπλό, μία αντικατάσταση του /t/ από το /θ/ και μία εισαγωγή επίσης του /k/. Σ' αυτό λοιπόν το σημείο η ΚΔ είναι διαλεκτικότερη:

(ΠΙΝΑΚΑΣ 1)

edit distance (μοντέλο Levenshtein)		
KNE	↔	MATIA
		Κρήτη Κύπρος
αντικατάσταση		1 1
εισαγωγή		
διαγραφή		1 + 1 + 1
		∅ ∅
	Σύνολο	1 4

Είναι αυτονόητο ότι σε άλλες εφαρμογές του μοντέλου η κατάσταση είναι εντελώς διαφορετική.

Επειδή γνωρίζουμε όμως από τις πρωτοποριακές εργασίες των νεογραμματικών του 19^{ου} αιώνα (Osthoff, Brugmann, Paul και άλλων) ότι συγγενείς ποικιλίες τείνουν να δείχνουν σειρές από κανονικές ηχητικές αντιστοιχίες, γίνονται προσπάθειες από τους ειδικούς να συμπληρωθεί το μοντέλο edit distance με τεχνικές που ανακαλύπτουν αυτόματα αυτές τις αντιστοιχίες (Hinrichs *et al.*).

Για παράδειγμα, τα αρκτικά μέσα ηχηρά της ΚΔ μετατρέπονται σε άηχα, είναι σταθερό το περιβάλλον των κωφώσεων στα βόρεια ιδιώματα, ο πληθυντικός του άρθρου στην ΚρΔ συχνότατα εμφανίζεται ως τσι. Όλα αυτά, για τη λίγο ή πολύ ιστορική αντίληψη περί διαλέκτου. Τέτοιες αντιστοιχίες παραδοσιακά ανευρίσκονται μετά από πολύ κόπο αλλά με τις σύγχρονες ηλεκτρονικές στατιστικές τεχνικές αντιστοίχισης τα αντιπαραβολικά παραδείγματα συσσωρεύονται πολύ πιο εύκολα. Το μεγάλο πρόβλημα όμως είναι η γραπτή απόδοση της διαλέκτου (για τη Βαυαρική δες το μοντέλο του Ammon στο Scheutz και Haudun 1982 και στο Rein 1983).

3. Ιστορικότητα – Διαλεκτικότητα

Ζήτημα πάντως είναι ο βαθμός σύνδεσης της διαλεκτικότητας με την ιστορικότητα. Μπορεί κατά τη διαδεδομένη άποψη να θεωρη-

θεί διαλεκτικότερη η ποικιλία που διατηρεί παλαιότερα στοιχεία (τα οποία δεν υπάρχουν στην Κοινή) αλλά αυτό από μόνο του αρκεί να την εντάξει σε ένα διαλεκτικότερο επίπεδο σε σχέση με μία άλλη ποικιλία που δεν επιδεικνύει τον ίδιο βαθμό διαλεκτικότητας αλλά απλά διαφέρει; Το κριτήριο, άρα, της διαφορετικότητας πρέπει να είναι το πρώτο.

Με την ιστορική πλευρά του θέματος και με τη χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας μπορεί σίγουρα κανείς να έχει κάποιο αποτέλεσμα. Η ιστορικότητα όμως ανάγει το όλο ζήτημα στο πεδίο έρευνας των ειδικών και επομένως δεν μπορεί τελικά να ενδιαφέρει το χρήστη. Η απόσταση επίσης μεταξύ των γλωσσικών κέντρων ήταν πάντα πολύ σημαντική. Δεν εννοείται όμως ως προς το φυσικό της χιλιομετρικό μέγεθος. Σε παλαιότερες εποχές η διαμόρφωση του εδάφους καθώς και κάθε είδους φυσικοί φραγμοί καθόριζαν καίρια την επικοινωνία.

Εάν η κοινωνική επαφή προκαλεί τη μεταφορά γλωσσικών χαρακτηριστικών από τη μία ποικιλία στην άλλη, τότε θα μπορούσαμε να απαριθμήσουμε τη γενική της επίδραση σε ολόκληρες περιοχές. Προφανώς, η γενική επίδραση εξαρτάται από τον αριθμό των ατομικών επαφών, που με τη σειρά τους εξαρτώνται από το πόσο απομακρυσμένες μεταξύ τους είναι οι γλωσσικές κοινωνίες. Γιατί, η χιλιομετρική απόσταση εμποδίζει την επικοινωνία. Τα δύο αυτά μεγέθη πρέπει να θεωρούνται αντιστρόφως ανάλογα.

Ο Trudgill (1983) συνδυάζει σε ένα τύπο το μέγεθος ενός γλωσσικού οικισμού και τις ευκαιρίες που δίνονται για επικοινωνία με άλλους, εισάγοντας ένα γλωσσικό αντίστοιχο στο νόμο της βαρύτητας. Έτσι η φόρμουλα εγκολπώνει μία άποψη για το πώς το μέγεθος του πληθυσμού και η γεωγραφική απόσταση μπορεί να επιδράσουν στις διαφορές μεταξύ διαλέκτων. Οι δύο συνέπειες αυτής της θεωρίας (της βαρύτητας) είναι ότι η αλληλεπίδραση συσχετίζεται θετικά με το πληθυσμιακό παράγωγο και αρνητικά με την τετραγωνισμένη απόσταση (Nerbonne *et al.* 2005). Αυτά όμως ως προς τους τύπους.

Σε μία έρευνα στη Νορβηγία (Gooskens), που ως στόχο είχε την αναζήτηση τρόπων για την πρόβλεψη των γλωσσολογικών αποστάσεων μεταξύ των νορβηγικών διαλέκτων με τη βοήθεια των

γεωγραφικών αποστάσεων, φάνηκε ότι όταν συσχετίζονται οι γλωσσικές αποστάσεις με τους σύγχρονους τρόπους διακίνησης ο συσχετισμός είναι χαμηλός, ενώ είναι αρκετά υψηλότερος όταν συσχετίζονται με τους χρόνους διακίνησης παλαιότερων εποχών (έτος 1900). Η διαπίστωση αυτή φαίνεται να απεικονίζει το γεγονός ότι οι γλωσσικές αποστάσεις μεταξύ των σύγχρονων διαλέκτων σε ένα μεγάλο βαθμό έχουν διαμορφωθεί ανάλογα με τον τρόπο διακίνησης στο παρελθόν, καθοριζόμενες από τη φυσική χιλιομετρική κατάσταση και τη μεγαλύτερη σημασία που είχε παλαιότερα. Σήμερα τα πράγματα έχουν αλλάξει. Σημαίνει τελικά ότι όσο περνούν τα χρόνια μειώνεται η σημασία της ιστορικότητας. Παραμένει όμως πάντα σημαντική η θέση του κάθε κέντρου σε σχέση με τον ευρύτερο χώρο διακίνησης, η πληθυσμιακή του σύνθεση και η γενικότερη πολιτιστική του παρουσία.

Όμως, τα ιστορικά αλλά και γενικότερα τα κοινά σημεία των δύο για την περίπτωση μας γεωγραφικών ποικιλιών (ΚρΔ και ΚΔ) πρακτικά δεν ενδιαφέρουν τους σχετικούς διαλεκτόφωνους συνομιλητές, επειδή δεν γίνονται αντιληπτά. Δεν έχει π.χ. καμία σημασία (γενικά μιλάμε) για τον διαλεκτόφωνο πομπό ή δέκτη (ΠΙΝΑΚΑΣ 2), αν λέμε ότι και οι δύο χαρακτηρίζονται από τον λεγόμενο νότιο φωνηεντισμό, διατηρούν δηλαδή αδιατάρακτο το φωνηεντικό τους σύστημα στις άτονες συλλαβές ή (χωρίς να είμαστε απολύτως συγκεκριμένοι) ότι φυλάσσουν στοιχεία από παλαιότερες φάσεις τη Ελληνικής. Ή επίσης ότι κάποια κοινά στοιχεία είναι ο σχηματισμός του β' πληθ. των παρωχημένων χρόνων σε *-έτε* και *όχι -άτε*, η συλλαβική αύξηση (με την ιδιαιτερότητα της κρητικής *(ήπαιξα)*), ρήματα με αντικείμενο σε γενική, η επίταξη της αδύνατης αντωνυμίας.

Επομένως, εάν (εν είδει εργασίας πάντα) αποδώσουμε στη νόρμα το μηδέν (0), στη μικρότερη διαλεκτική απόκλιση το ένα (1) και στη μεγαλύτερη (όταν δεν υπάρχει «ενδιάμεσος σταθμός» σε καμία από τις δύο γλωσσικές ποικιλίες) το δύο (2), έχουμε (για ό,τι είπαμε πιο πριν) την «ισόπαλη» (8 – 8) εικόνα του πίνακα:

(ΠΙΝΑΚΑΣ 2)

	ΚΝΕ	ΚΡ.	ΚΥ.
φωνηεντισμός	0	0	0
β' πληθ. παρωχ. χρόνων -ατε	0	2	2
αύξηση	0	2	2
ρήματα με αντικ. σε γενική	0	2	2
θέση αδύνατης αντωνυμίας	0	2	2
Σύνολο:		8	8

4. Διαφοροποίηση – Σύγκρουση

Όμως, εάν το μυαλό του ανθρώπου αποθηκεύει μορφήματα, τότε σημαίνει ότι μεγάλη διαφοροποίηση με τη νόρμα σημαίνει και μεγάλη σύγκρουση. Με βασικό κριτήριο λοιπόν την ακουστική και νοηματική αντιπαράθεση μεταξύ του διαλεκτόφωνου και του ομιλητή της ΚΝΕ και έχοντας κατά νουν γενικά φαινόμενα —όπου υπάρχει κοινό πεδίο σύγκρισης— και όχι τοπικά περιορισμένα, μπορούμε να κάνουμε κάποιες παρατηρήσεις. Η σύγκριση θα μπορούσε να έχει τον χαρακτήρα ενός λογικού πεδίου: είτε δηλαδή συμφωνεί (λίγο ή πολύ) με την ΚΝΕ είτε όχι.

Να δώσω ένα παράδειγμα (ΠΙΝΑΚΑΣ 3): Γνωρίζουμε ότι στην ΚΝΕ δεν υπάρχουν διπλά σύμφωνα. Το ίδιο και στην ΚρΔ. Αντίθετα, στην ΚΔ είναι πανταχού παρόντα, ως διπλά ή παρατεταμένα. Η ΚΔ όχι μόνο φυλάσσει τα παραδομένα αλλά εμφανίζει και νέα τάση για δίπλωση. Η σχετική τιμή λοιπόν της ΚΝΕ «επιβεβαιώνεται» στην ΚρΔ αλλά αντίθετα εμφανίζεται ως αποκλίνουσα στην ΚΔ.

Ας πάρουμε ακόμα την ανάγνωση ενός κειμένου σε ΚΝΕ. Από την πλευρά του Κυπρίου είναι διάχυτη παντού η λεγόμενη «βαριά» προφορά. Αντίθετα, βαριά προφορά (άγνωστη στο συγκεκριμένο περιβάλλον στην ΚΔ) παρατηρείται στην ΚρΔ για το γ μπροστά από

ι (φιλολογία), και λιγότερο όσον αφορά τα άλλα ουρανικά κ, χ (αφού φωνητικά τα χείλη δεν είναι πιο στρογγυλά απ' ό,τι στην ΚΝΕ, σε αντίθεση με την ΚΔ).

Παρατηρείται επίσης μία ρινικότητα στην ΚΔ καθώς και πολλά από ιστορικής πλευράς δικαιολογημένα αλλά και αυθαίρετα ανεπτυγμένα τελικά ν, ακόμα και εκεί που δεν δικαιολογούνται (*παράδειγμαν*). Αντίθετα, γνωρίζουμε ότι στην ΚρΔ εμφανίζεται σε πολλές περιπτώσεις μία πτώση του τελικού ν, όπως των *αθρώπω, δε ντως εδίδα πράμα*.

Γνωρίζουμε ακόμα ότι η ΚΔ χαρακτηρίζεται από *χαλαρή άρθρωση* των ψιλών κυρίως συμφώνων αλλά και από την ευρύτερη τάση να αποβάλλει συχνότατα σύμφωνο μεταξύ φωνηέντων.

Επιπλέον παρατηρείται στην ΚΔ μία αηχοποίηση των ξένων ηχηρών μέσων (b, d, g), αντί δηλαδή *μπίρα, πίρα, μπάσκετ, πάσκετ*.

Στο ερώτημα επίσης τι είναι διαλεκτικότερο, το «άλογον» γ στο κρητικό *ζηλεύγω* ή το επίσης άλογον κ στο κυπριακό *ζηλεύκω*, η απάντηση θα δοθεί από τις πιθανές προσαρμογές στο φωνητικό περιβάλλον. Έτσι, στον κρητικό τύπο το ηχηρό /v/ μένει το ίδιο, ενώ στον αντίστοιχο κυπριακό προκαλείται προληπτική αφομοίωση κατά τρόπον άρθρωσης αλλά όχι πάντα (κοινωνιόλεκτο). Είναι επομένως διαλεκτικότερο.

Αντίθετα, η ηχηροποίηση και απορρινοποίηση του κρητικού ντ (σε δ) μπροστά από ημίφωνο ι στο *κουβεδιάζω* είναι διαλεκτικότερη του αντίστοιχου κυπριακού *κουβενγκιάζω*, ο οποίος παραμένει πιο κοντά στην ΚΝΕ.

Από την άλλη, διαλεκτικότερος είναι ο τύπος της ΚΔ *αμμάδκια*, όχι μόνο λόγω της, από συγχρονικής πλευράς, ανάπτυξης στοιχείου ανύπαρκτου στην ΚΝΕ (α-) αλλά και επειδή απομακρύνεται (ως κανονική αλλοφωνική παραλλαγή δίπλα στο *αμμάθκια*) από το άηχο τ της νόρμας.

Δεν είναι όμως πάντα τόσο εύκολα τα πράγματα. Πώς αποφασίζει κανείς ποιος επιτονισμός ή ποια ιστορικά στοιχεία (αρχαιοπινή, ονομάζονται συνήθως) είναι διαλεκτικότερα; Επομένως:

(ΠΙΝΑΚΑΣ 3)

	ΚΝΕ	ΚΡ.	ΚΥ.
ιστορικότητα	0	2	2
επιτονισμός	0	2	2
διπλά	0	0	2
προφορά	0	1 (γ+ι)	2
ρινικότητα	0	0	2
τελικό -ν	0	0	2
χαλαρή άρθρωση	0	1	2
πτώση τελικού υποχρεωτικού -ν	0	2	0
αηχοποίηση ξένων ηχηρών μέσωων	0	0	2
Σύνολο:		8	16

Φαίνεται έτσι ότι γενικά η ΚΔ από φωνητικής πλευράς είναι διαλεκτικότερη. Αρκεί όμως αυτό για να ενταχθεί σε συγκριτικά υψηλότερο διαλεκτικό επίπεδο;

Αν στρέψουμε το ενδιαφέρον μας στη μορφολογία και στη σύνταξη, θα δούμε ότι η κατάσταση είναι διαφορετική (ΠΙΝΑΚΑΣ 4). Η κατάληξη λ.χ. *-σιν* για το τρίτο πρόσωπο πληθ. (εκτός του παρακειμένου βεβαίως), ενώ είναι πολύ διαδομένη στην Κύπρο, στην Κρήτη σπανίζει. Συνηθισμένοι είναι επίσης ρηματικοί σχηματισμοί σε *-ίσκω*, *σπάνιοι* και *όχι* με την ίδια λειτουργικότητα στην Κρήτη. Γνωρίζουμε ακόμα ότι στην Κρήτη προτιμάται αποκλειστικά σχεδόν το θεματικό φωνήεν *-ο-* (*προσπαθήσομε*), ενώ η κυπριακή χρησιμοποιεί και τα δύο: *-ου*, *ο-* (*προσπαθήσουμεν*, *προσπαθήσομεν*).

Ο σχηματισμός επίσης του Μέλλοντα στην Κρήτη με το *να + ρήμα + θέλει* (να πάω θέλει) είναι διαλεκτικότερος του κυπριακού *έννα*, γιατί φωνητικά (μοντέλο edit distance) αλλά και δομικά (*όχι θέλω να*) απομακρύνεται περισσότερο από τη δομή της νόμας.

Διαλεκτικότεροι είναι και οι μονολεκτικοί μέλλοντες της ΚρΔ σε -ξω, όπως και οι αντίστοιχοι Αόριστοι σε -ξα (φτύξω, έφτυξα).

Οι ιδιαιτερότητες όμως της ΚρΔ συνεχίζονται. Έτσι, η αντωνυμία προτάσσεται της προστακτικής, όταν υπάρχει πριν από αυτή το αντικείμενο του ρήματος (*ένα νερό μου δώσε*). Από την άλλη, το *να* αποβάλλεται μετά από άρνηση (*δεν έχω πού πάω*). Και στη διαχείριση των κληρονομημένων συζυγιών των ιστορικά περισπώμενων ρημάτων η κατάσταση είναι διαφορετική στις δύο ποικιλίες. Η Κύπρος προτιμά τους σχηματισμούς σε -ας συντριπτικά περισσότερο απ' ό,τι η Κρήτη. Σημαντική είναι και η διαφοροποίηση της Κρήτης με το *τσι* είτε ως αντωνυμία είτε ως «ά-φυλο» άρθρο (γι' αυτό το εντάσσω στη μορφολογία, σύγκρινε γερμ.). Επιπλέον, σχηματισμοί με πρόταξη του ετερόπτωτου προσδιορισμού σε γενική προσφέρονται για σύγκριση: *Κοκκίνη Χάνι*, *Αγάκου μετόχι* (στην ΚΔ όμως: *μετόχιν του Κύκκου*), *του τζίνι ματζίνι ο σεβντάς* (από τίτλο κρητικού παραμυθιού). Το ίδιο και η προτίμηση ή μη στη δημιουργία επιθετικού προσδιορισμού, αντί ετερόπτωτου σε γενική: *βαθιανός κάμπος* (κυπρ. *ο κάμπος της Τσακκίστρας*), *ευκαιριακό κέντρο* (εμπορική ονομασία στην είσοδο των Χανίων· για κάποιον διαλεκτόφωνο που δεν γνωρίζει λοιπόν, *τηλεφωνικό κέντρο* θα μπορούσε να σημαίνει τον «χώρο που βρίσκει κανείς τηλέφωνα»...). Η παραβίαση επίσης της συνήθους μορφολογίας είναι ένα άλλο πεδίο αντιπαραβολής: ΚρΔ η *βοσκαρέ*. Άρα:

(ΠΙΝΑΚΑΣ 4)

	ΚΝΕ	ΚΡ.	ΚΥ.
ρημ. κατάληξη -σιν	0	1	2
ρημ. σε -ίσκω	0	0	2
θεματικό φωνήεν	0	2	1
σχηματισμός περιφρ. Μέλλοντα	0	2	1
μονολεκτικός Μέλλον, Αόριστος	0	2	0

πρόταξη αντωνυμίας (περί προστακτικής)	0	2	0
«βαρύτονα»	0	1	2
άρθρο	0	2	0 (τες;)
πρόταξη του ετερόπτωτου προσδιορισμού	0	2	0
επιθετικός προσδιορισμός αντί ετερόπτωτος	0	2	0
παραβίαση μορφολογίας (θηλυκά σε -ε)	0	2	0
Σύνολο:		18	8

Η ΚρΔ φαίνεται έτσι διαλεκτικότερη στο μορφολογικό/ συντακτικό επίπεδο. Σε κάθε περίπτωση, σημασία έχει το συνολικό διαλεκτικό αποτέλεσμα που προκύπτει από τον συνδυασμό των διαλεκτικών χαρακτηριστικών.

Προφανώς λοιπόν, όσο λιγότερες οι συγκρούσεις, τόσο λιγότερη και η διαλεκτικότητα. Όπου οι διαλεκτόφωνοι δεν συγκρούονται μεταξύ τους, δεν υπάρχει διάλεκτος. Και ας το γράφουν τα βιβλία. Αυτό σημαίνει ότι δεν είναι θέμα στατιστικής. Η στατιστική διαλεκτομετρία αλλοιώνει τη γνώση μας για την αντίληψη περί διαλεκτικότητας που έχει ο δέκτης, επειδή δεν λαμβάνει υπόψη ούτε το γλωσσικό του υπόβαθρο, ούτε την πραγματική συχνότητα των μονάδων στη ζωντανή ομιλία αλλά ούτε και τη δυναμική των διαφόρων συνθηκών της γλωσσικής περίστασης.

4.1 Προφορικότητα

Καίριας σημασίας είναι και το ερώτημα τι προηγείται από πλευράς γραμματικής; Ποια η σχέση των διαφόρων γραμματικών επιπέδων; Όλοι συμφωνούν ότι το πρώτο που αντιλαμβάνεται ο μη διαλεκτόφωνος είναι η διαφορετική προφορά. Πρέπει επομένως να θεωρηθεί πρωταρχικής σημασίας. Ταυτοχρόνως όμως προσλαμβάνει και τον διαφορετικό επιτονισμό. Τι κάνουμε σ' αυτή την περίπτωση; Έτσι η

δύναμη της προφορικότητας δεν μπορεί παρά να είναι μία σοβαρή απόδειξη για την ισχύ της ποικιλίας. Ενώ π.χ. σήμερα ένας κρητικός ιερέας διαβάζει /totz'e'ro e'tzino/ κανένας κύπριος συνάδελφός του δεν “τολμά” να πει */tondʒe'ron e'Tziron/. Στην πράξη, αυτό σημαίνει ότι ο Κρητικός επιβάλλει την προφορικότητά του στο οπτικό ίνδαλμα της λέξης, ενώ ο Κύπριος μέσω αυτού την καταπιέζει. Εάν λοιπόν σε μία διαλεκτομετρική μέθοδο το κριτήριο για τον βαθμό διαλεκτικότητας είναι και η επιβολή της προφοράς σε πιο τυπικές καταστάσεις επικοινωνίας (όπως ακούει κανείς κρήτες βουλευτές, και εντός του Κοινοβουλίου, ευθαρσώς να υποστηρίζουν κάποια κρητικά γλωσσικά χαρακτηριστικά) τότε σ' αυτό το σημείο η Κρήτη είναι διαλεκτικότερη της Κύπρου, σε αντίθεση με ό,τι είπαμε πιο πριν. Το ίδιο συμβαίνει και με τα διπλά στην περίπτωση των Κυπρίων. Και στα δύο παραδείγματα έχουμε επιβολή της προφορικότητας.

Το ερώτημα λοιπόν είναι ποιοι είναι οι πλέον βαρύνοντες συνδυασμοί χαρακτηριστικών; Είναι τόσο σημαντική τελικά τέτοιου είδους διαβάθμιση; Μπορεί κανείς, αλήθεια, να θέτει ένα τέτοιο ερώτημα; Τα διαλεκτικά χαρακτηριστικά πάντως έχουν την τάση να συνδυάζονται. Αποφασίζοντας κανείς για την τύχη του ενός προδιαγράφει κατά κάποιο τρόπο και την τύχη του άλλου.

4.2 Διαλεκτοφωνία

Από την άλλη, αν θέλει κανείς να οριοθετήσει το περιεχόμενο της έκφρασης «διαλεκτοφωνία» πρέπει να διακρίνει μεταξύ του αισθήματος του κατά περίπτωση διαλεκτόφωνου από τη μια και ενός ουδέτερου παρατηρητή από την άλλη, υπό την έννοια ότι δεν μετέχει του διαλεκτικού κώδικα.

Πώς όμως ορίζεται ο ουδέτερος (διαλεκτικά) παρατηρητής; Υπάρχει καθόλου τέτοιος παρατηρητής; Επομένως η διάλεκτος (από πλευράς πομπού και δέκτη και όχι κάτω από τη ματιά του ειδικού) είναι μία δυναμική έννοια με ρευστό περιεχόμενο. Αντικειμενική διαλεκτικότητα (για την ακοή του χρήστη) δεν υπάρχει. Είναι ένας γλωσσικός υποκειμενισμός ο οποίος οριοθετείται συνεχώς κατά τη διάρκεια της γλωσσικής περίπτωσης.

Πρέπει να τονιστεί εξάλλου ότι η διαλεκτοφωνία (ακόμα και για τον μη διαλεκτόφωνο) δεν έχει σε όλες τις περιστάσεις τον ίδιο βαθμό απόρριψης ή αποδοχής. Ευκολότερα π.χ. γίνονται ανεκτά σε μία μετάδοση τα διαλεκτικά παραστρατήματα στο ποδόσφαιρο παρά στο καλλιτεχνικό πατινάζ. Αυτό σημαίνει ξεκάθαρα ότι το θέμα προδιαθέτει για την ενδεδειγμένη γλώσσα. Αντίστροφα, η μη ενδεδειγμένη γλώσσα μπορεί να παραποιήσει στερεοτυπικά το θέμα. Να δώσω ένα (όχι και τόσο επιτυχημένο ίσως) παράδειγμα. Τι πραγματικά γνωρίζουμε από τις αρχαίες λογοτεχνικές διαλέκτους; Από τη στιγμή που το θέμα συνδυαζόταν με συγκεκριμένη μορφή γλώσσας και άρα περίμενε να το ακούσει ο ακροατής, τι είδους συγκρούσεις αναπτυσσότουσαν κατά τη διαδικασία της πρόσληψης; Ήτανε όντως διάλεκτος, όπως την ορίζουμε εδώ;

Η εμπλοκή όλων των δυνατών εκείνων μεταβλητών που καθιστούν τη διαδικασία ορισμού των εννοιών «διάλεκτος» και «ιδίωμα» μία δυναμική διεργασία, ουσιαστικά εξατομικευμένη, είναι για μένα από εκπαιδευτικής πλευράς πρωταρχικός στόχος. Θεωρώ ότι η έννοια της συγκριτικής διαλεκτικότητας είναι μια σχέση αλληλεξάρτησης, είναι μία μεταβλητή η οποία δεν καθορίζεται σταθερά ως προς τη νόρμα (ΚΝΕ) αλλά εξαρτάται από την εκάστοτε διαλεκτική διαφορά κάθε ποικιλίας με τη νόρμα. Με τη σειρά της επηρεάζει και την τιμή της άλλης ποικιλίας.

5. Διαβαθμισμένη διαλεκτικότητα

Χρησιμοποίησα κάποια παραδείγματα από τα δύο μεγάλα νησιά του Ελληνισμού για να δείξω ότι για τη διδασκαλία της ΚΝΕ τελικός στόχος πρέπει να είναι, κατά την άποψή μου, η κατασκευή ενός «τεστ διαβαθμισμένης διαλεκτικότητας» που πρέπει να λαμβάνει υπόψη τόσο τους παράγοντες επικοινωνίας, όσο και την ευρύτερή μας γνώση από τα διδάγματα της κοινωνιογλωσσολογίας. Στη θεωρία της βαρύτητας δηλαδή να προβλεφθεί και ένας χώρος για τις δυναμικές παραμέτρους της επικοινωνίας (φύλο, ηλικία, μόρφωση ...). Αυτό σημαίνει ότι θα γνώριζα, ας πούμε προκαταβολικά, τα πεδία δυσκολίας ως προς τη νόρμα. Θα ερωτήσει ίσως κανείς προς

τι αυτή η προσπάθεια. Δεν θα πρόκειται για κάτι που θα «προλέγει» αλλά για κάτι που θα περιγράφει ή καλύτερα θα πιθανολογεί. Δεν θα είναι κάτι που θα ενδιαφέρει τους ειδικούς μόνο αλλά θα καθίσταται αξιοποιήσιμο και στην εκπαίδευση. Για μένα τα πράγματα είναι εδώ χρηστικά. Εάν αποδεδειγμένα μεγαλύτερη διαλεκτικότητα σημαίνει και μεγαλύτερη απόσταση από τη νόρμα, εάν το γνωρίζω αυτό εκ των προτέρων τόσο για την περιοχή που διδάσκω όσο και για την κοινωνική προέλευση των μαθητών μου, τότε αυτονόητο είναι ότι δεν μπορούν όλοι οι διαλεκτόφωνοι να διδάσκονται με την ίδια μέθοδο την ΚΝΕ. Η διάλεκτος πρέπει επιτέλους να χρησιμοποιηθεί στο σχολείο ως κατά περίπτωση βάση εξόρμησης και όχι ως βάρος για απόρριψη. Κάποια αναμόρφωση προγραμμάτων κατά περιοχές θα ήταν τότε απαραίτητη. Αλλά αυτό σημαίνει και χρήμα...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Έκφραση-Έκθεση* : *Έκφραση-Έκθεση*, τεύχος Α', έκδοση Α' 2004. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο: ΟΕΔΒ, σ. 22.
- Gilleland χχ : Michael Gilleland, "Merriam Park Software: *Levenshtein Distance, in Three Flavors*", στο <www.merriampark.com/ld.htm>.
- Gooskens χχ : Charlotte Gooskens, "*Explaining Linguistic Distances between Dialects using Geography*" (University of Groningen, Scandinavian languages), στο <<http://odur.let.rug.nl/~heeringa/dialectology/workshop/abstr.htm>>.
- Hinrichs – Gerdemann – Nerbonne χχ : Erhard Hinrichs – Dale Gerdemann – John Nerbonne: "*Measuring linguistic unity and diversity in Europe*", στο <www.sfs.uni-tuebingen.de/dialectometry/docs/VW-dialect-proposal.pdf>, 13, 4.3.

- Nerbonne – van Gemert – Heeringa 2005 : John Nerbonne – Ilse van Gemert – Wilbert Heeringa: “A *Dialectometric View of Linguistic ‘Gravity’*”, Alfa-informatica, University of Groningen, 7-8, στο <<http://odur.let.rug.nl/~nerbonne/papers/gravity2004.pdf>>.
- Rein 1983 : K. Rein, “Bestimmte Faktoren für den variierenden Sprachgebrauch des Dialektsprechers”, στο *Dialektologie, ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, herausgegeben von Werner Besch/Ulrich Knoop/Wolfgang Putschke/Herbert Ernst Wiegand. Zweiter Halbband. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1443-1455.
- Scheutz – Haudun 1982 : H. Scheutz – P. Haudun, “Theorieansätze einer kommunikativen Dialektologie”, στο *Dialektologie, ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, herausgegeben von Werner Besch/Ulrich Knoop/Wolfgang Putschke/Herbert Ernst Wiegand. Zweiter Halbband. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 295-315.
- Trudgill 1983 : P. Trudgill, *On Dialect, Social and Geographical Perspectives*. Oxford: Basil Blackwell, 73.

